Natalia Zarzycka[1]

Bajki terapeutyczne w pracy z dzieckiem w wieku przedszkolnym

Streszczenie

Niniejszy artykuł został w stworzony na podstawie interdyscyplinarnego ujęcia wątku literatury dziecięcej z uwzględnieniem jej charakteru, rangi oraz możliwości zastosowania w działaniach ukierunkowujących wieloaspektowy rozwój dziecka. W artykule autorka nakreśla istotę bajkoterapii, wskazując możliwości jej wykorzystania w edukacji dzieci na etapie przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Kompleksowe podejście do omawianej problematyki obejmuje tendencje rozwojowe literatury dziecięcej w ujęciu epokowym, a także charakterystykę gatunkową. W dalszej części zaprezentowano specyfikę bajkoterapii, a także omówiono psychologiczne mechanizmy oddziaływania bajek o funkcjach terapeutycznych na psychikę, rozwój i funkcjonowanie dziecka. Niniejszy artykuł stanowi pierwszą część tekstu podejmującego problematykę bajkoterapii, w kolejnej publikacji przedstawione zostaną autorskie bajki terapeutyczne oraz scenariusze zajęć.

Słowa kluczowe: bajkoterapia, bajki terapeutyczne, literatura dziecięca, lęki rozwojowe, dziecko

Wstęp

Literatura jako niezaprzeczalna wartość autoteliczna towarzyszy człowiekowi od wieków, będąc integralną częścią jego wędrówki zmierzającej ku poznaniu egzystencjalnego sensu ludzkości. Natura ludzka skłania do bezustannego rozwoju i poszukiwania odpowiedzi na pytania dotyczące istnienia oraz współistnienia na gruncie nieprzewidywalnej, chimerycznej rzeczywistości.

Bezustanny dialog w kreacji autorskiej świata literackiego podejmuje próbę poznania, opisania oraz tłumaczenia nurtującej problematyki, dostarczając niejednokrotnie czytelnikowi preludium skłaniające do dalszych poszukiwań. Czytelnik, zagłębiając się w rzeczywistość wygenerowaną przez autora danego dzieła, staje się poniekąd jego świadkiem, uczestnikiem i współtwórcą.

[1] Licencjat, Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, absolwent uczelni, natikala@gmail.com

Uwzględniając naturalną potrzebę poznawczą dziecka, a także niezwykłą plastyczność, kruchość i podatność na wpływy, artyści podejmujący się tworzenia literatury dziecięcej i młodzieżowej stoją przed bardzo trudnym zadaniem. Wiek przedszkolny i wczesnoszkolny jest niewątpliwie optymalnym momentem dla rozbudzania zainteresowań światem literackim. Rzetelnie dobrany i zakodowany przekaz literacki, adekwatny do potencjalnych kompetencji rozwojowych dziecka animuje proces wkraczania w świat sztuki, uwrażliwiając młodego czytelnika na piękno słowa, przygotowując go jednocześnie do odbioru tekstów literackich o podwyższonych walorach artystycznych w późniejszym czasie.

Bajkoterapia wywodzącą się z biblioterapii jest metodą terapeutyczną opartą na utworach literackich charakteryzujących się specyficzną konstrukcją, wzbogaconą o mechanizmy psychologiczne o właściwościach terapeutycznych. Mimo iż metoda bajkoterapii powstała z myślą o dzieciach borykających się z różnymi stanami lękowymi ma ona szerokie pole zastosowania oraz pełni wiele funkcji: rozbudza wyobraźnię, aktywizuje kreatywność oraz intensyfikuje rozwój zdolności językowych. Znajduje zastosowanie w szeroko pojmowanej edukacji, wychowaniu, a także socjalizacji. Niewątpliwą zaletą bajkoterapii jest jej prostota i ogólnodostępność. Z powodzeniem może być wykorzystywana przez nauczycieli i wychowawców na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, a także rodziców zainteresowanych taką formą aktywności.

W artykule podjęto się próby wskazania możliwości wykorzystania bajkoterapii w edukacji dzieci na etapie przedszkolnym poprzez zastosowanie współczesnych bajek o charakterze terapeutycznym eksponujących wartości autoteliczne ze szczególnym uwzględnieniem tolerancji i szacunku. Omawiana metoda może być również wykorzystywana w edukacji dzieci na etapie wczesnoszkolnym.

W celu pełniejszego uchwycenia meritum omawianej problematyki warto przyjrzeć się ogólnej analizie literatury przedmiotu. Syntetyczna geneza historii literatury dziecięcej i młodzieżowej, ujmująca artystycznych pionierów manifestujących swój warsztat bazujący na danym gatunku literackim w omawianej epoce, pozwala na lepsze zobrazowanie pobudek i bodźców mających bezpośredni wpływ na kształtowanie się literatury kierowanej do najmłodszych czytelników.

W artykule przedstawiono tendencje rozwojowe literatury dziecięcej zarówno na gruncie polskim, jak i światowym. Skupienie uwagi oraz głębsza analiza twórczości rodzimej była zabiegiem celowym ze względu na optymalność sposobu harmonizacji przekazu artystycznego ze znanymi dziecku wątkami kulturowymi, elementami patriotycznymi i rzeczywistością, w której żyje, co z kolei sprzyja lepszemu zrozumieniu przekazu zawartego w poznawanych treściach.

1. Literatura dziecięca na przestrzeni wieków

Literatura dziecięca jako rodzaj utworów kierowanych i tworzonych z myślą o najmłodszych czytelnikach jest niewątpliwie istotnym elementem bogatego dorobku świata literackiego. Na proces wyodrębniania się literatury dziecięcej, jako grupy utworów rządzących się swoistymi prawami i celami, składa się nie tylko (choć w głównej mierze) odrębna poetyka, zasób słownictwa czy swoiste schematy konstrukcyjne utworów. Rozpatrując współczesną literaturę dla dzieci, można mówić także o pewnym charakterystycznym dla niej zespole kanonów formy literackiej, jak np. występowanie bohatera dziecięcego lub wyposażonego w dziecięcą psychikę, kanon zmienności nastrojów, szczęśliwego zakończenia czy ograniczenia w przedstawianiu scen drastycznych i budzących lęk[2].

Współcześnie spotykamy się z profuzją pozycji literackich kierowanych do młodych czytelników. Najnowsze trendy w dziedzinie literackiej wykazują stale rosnące zapotrzebowanie na utwory poruszające problematykę współczesnej obyczajowości społecznej. Autorzy XXI wieku w swojej twórczości skupiają się już nie tylko na wartościach edukacyjno-wychowawczych, ale także na walorach artystycznych prezentowanych przez siebie utworów. Droga do równouprawnienia twórczości dla dzieci pod względem artystycznym nie była jednak łatwa. Literatura ta zrodziła się bowiem pod auspicjami pedagogiki i w ciągu pokoleń była pod jej silnym wpływem. Utwory dla dzieci do połowy XIX wieku traktowane były jako narzędzia usługowe wobec praktyki pedagogicznej. Stan ten utrzymywał się, dopóki oddziaływały silne wpływy oświeceniowego racjonalizmu[3].

Porównując stan literatury kierowanej do najmłodszych czytelników sprzed wieku do tej prezentowanej współcześnie, możemy zauważyć istotne zmiany jej statutu wśród innych pozycji literackich, choć nadal zauważalna jest pewna stereotypowość w ocenie tego typu treści. Z uwagi na wzrost świadomości społecznej, dotyczącej wagi czytelnictwa i obcowania dzieci z literaturą, na każdym etapie rozwojowym, poziom wymogów dydaktycznych, prac językoznawczych i analiz teoretyczno-literackich utworów dziecięcych znacznie się zwiększył, jednoznacznie formułując miejsce literatury dziecięcej wśród literatury ogólnej.

Publikacje literackie dziecięce i młodzieżowe pełnią w procesie wychowania niezaprzeczalnie ważną rolę. Oprócz podstawowych treści dydaktycznych i przekazów moralnych mają za zadanie ukierunkować młode pokolenie, zaznajamiając je ze

[2] Zob. J. Papuzińska, *Inicjacje literackie. Problem pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Warszawa 1988.

[3] Zob. S. Frycie, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945-1970*, t. 1, Warszawa 1978.

światem kultury polskiej i obcej oraz przygotować do późniejszego odbioru utworów literackich, o podwyższonym stopniu artyzmu, kierowanych do publiczności starszej.

Warto wspomnieć, że literatura dla dzieci i młodzieży to nie zawsze ta, która jest tworzona z myślą o nich. Niejednokrotnie utwory pierwotnie przeznaczone dla dorosłych, zostały w pewien sposób zaadoptowane i zaczęły funkcjonować w kanonie literatury młodzieżowej czy dziecięcej. Powodem takiego przeadresowania odbiorcy treści może być zmiana orientacji kultury, rzeczywistości i doświadczeń młodszego grona czytelników[4].

1.1. Literatura dziecięca w ujęciu historycznym

Poddając analizie szereg publikacji, których przedmiotem badań jest geneza literatury dziecięcej, dowiadujemy się, że zalążki twórczości pisanej, kierowanej do tej grupy czytelników, upatrywane są w XVIII wieku, choć zdarzały się już wcześniej pojedyncze arcydzieła tworzone z myślą o młodym czytelniku. Za przykład może tu posłużyć dzieło F. Fénelona *Przygody Telemaka* (fr. *Les aventures de Télémaque*), które było streszczeniem IV księgi *Odysei* Homera, stworzonym dla syna Ludwika XIV, którego Fénelon był wychowawcą[5]. Warto wspomnieć, że w początkowym okresie bogatym źródłem inspiracji dla ówczesnych pisarzy była oralna twórczość ludowa, która przekazywana z pokolenia na pokolenie na stałe zakorzeniła się w społeczeństwie zarówno mieszczańskim, jak i chłopskim. Były to głównie utwory o charakterze umoralniającym, niosące silnie przesłanie dydaktyczno-wychowawcze.

W latach wcześniejszych zaspokajanie potrzeb czytelniczych dzieci i młodzieży bazowało na uniwersalnych książkach pisanych z myślą o dorosłych. Niektórzy badacze podkreślają, że do literatury dziecięcej zaliczano niegdyś m.in. *Odyseję* i *Iliadę* Homera, epickie fragmenty Biblii oraz druki jarmarczne. Wszystkie one, ze względu na pierwiastki estetyczne i treściowe odpowiadające cechom dziecięcego umysłu, zyskiwały aprobatę małoletnich czytelników[6]. Niejednokrotnie teksty przeznaczone dla dorosłych były opracowywane w taki sposób, by nadawały się dla młodszego pokolenia. Zmiany polegały na skróceniu tekstu podstawowego, usunięciu treści demoralizujących bądź nawiązujących do seksualności człowieka.

[4] Zob. J. Cieślikowski, *Wielka zabawa*, Wrocław 1985.

[5] *Przygody Telemaka*, Wikipedia, the free encyclopedia [online], https://pl.wikipedia.org/wiki/Przygody_Telemaka [dostęp: 12.03.2020].

[6] Zob.: J. Cieślikowski, *Literatura osobna*, Warszawa 1985; J. Staroń, *Matołek broda. Przygody twórczo-wydawnicze*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka" 2015, nr 26, s. 355-367.

Uwypuklone zostały natomiast treści, które niosły ważny wychowawczy przekaz dotyczący między innymi prawidłowych, patriotycznych postaw społecznych. Celowa selekcja i ekspozycja przekazu miała na celu wyrobienie w młodym czytelniku cechy, które w owych czasach były szczególnie cenione i pożądane.

Jednym z autorów tworzącym pod koniec XVII wieku był Ch. Perrault, który opublikował tomik *Historie i baśnie z dawnych czasów z pouczeniami moralnymi*, zawierający francuskie, fantastyczne bajki ludowe. R. Waksmund tak mówi o baśniach Ch. Perrlauta: „były w swojej prostocie ideałem pisarstwa dla dzieci, zanim jeszcze zrodziło się ono jako wyspecjalizowana dziedzina beletrystyki”[7]. Niewątpliwym wydarzeniem literackim było rozpoczęcie literackiej działalności angielskiego pisarza D. Defoe, który swoją książką *Przypadki Robinsona Crusoe* zapoczątkował nowy styl pisarstwa młodzieżowego nazywany „robinsonadem”.

Kolejną lekturą skierowaną do młodszej publiczności był zbiór literacki orientalnych baśni *Tysiąca i jednej nocy* nieznanego autorstwa. Początkowo baśnie zostały spopularyzowane i przetłumaczone na język francuski przez A. Gallanda. Wybrane fragmenty przełożono również na język polski, obejmowały one 12 tomów. I. Kaniowska-Lewańska w swojej książce *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864* zaznacza, że choć zalecano go do lektury uczniów, krytykowany był z racji szkodliwego wpływu zawartych w nim irracjonalnych treści[8].

Popularność zdobyła również *Historia Don Kichota* M. de Cervantesa, w której autor zachwycił młodego czytelnika serią ciekawych i zabawnych przygód rycerza walczącego z wiatrakami. Liczne przekłady, adaptacje filmowe i sceniczne potwierdzają trafność i fenomen dzieła tworzonego początkowo jedynie z myślą o dorosłej publiczności.

Reasumując, historia światowej literatury dziecięcej jest dość szerokim tematem, któremu można by było poświęcić szereg osobnych publikacji. Niezależnie od pochodzenia autorów, teksty kierowane do młodszych odbiorców charakteryzują się pewnymi niezmiennymi cechami. Specyficzna korelacja problematyki i formy przekazu, w trafny sposób odpowiada potrzebom i zainteresowaniom tej grupy czytelniczej. Wspólną cechą utworów dziecięcych są także bezdyskusyjne walory wychowawcze i edukacyjne.

---

[7] R. Waksmund, *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej*, Wrocław 2000, s. 191.

[8] I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży do rok 1864. Zarys Monograficzny. Materiały*, Warszawa 1980, s. 18.

1.2. Polska literatura dziecięca

Fundamenty polskiej literatury dziecięcej sięgają końca XV wieku. Były to często modlitewniki tworzone z myślą o najmłodszych. Przykładem może być tutaj: *Książeczka do spowiedzi Królowej Jadwigi* czy też *Modlitewnik Nawojki*. Przez długi czas uważano, że pierwszą rodzimą publikacją dla dzieci wydaną w 1613 r. była *Dobromilenses. Nauka dobromilska w Dobromilu*, J. Szczęsnego Herburta. Dzieciom czytano również dzieła F. Karpińskiego pt. *Dzieciom dla ich rozrywki i nauki niektóre zabawniejsze historie z różnych dziejów świata dawniejszego zebrane* oraz *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*, których autorem jest I. Krasicki.

Po utracie przez Polskę niepodległości powstało wiele utworów o treściach narodowych akcentujących postawy patriotyczne. Zaczęto zwracać coraz większą uwagę na istotność języka ojczystego. Wraz ze zmianą sytuacji państwowej przestano tłumaczyć i drukować teksty zagranicznych autorów, kładąc duży nacisk na konieczność powstawania rodzimych tekstów. Mimo ogromnego i oczywistego zapotrzebowania na tego typu utwory, zainteresowanie narodowych autorów pisaniem kreacji adresowanych do mniej dojrzałych czytelników było niewielkie i nie zaspokajało potrzeb społeczeństwa. I. Kaniowska-Lewańska zaznacza, że znamienne wydaje się wspomnienie J. Śniadeckiego – lekarza, biologa i filozofa, który w latach dwudziestych XIX wieku dołączył do swojej rozprawy pt. *Uwagi o fizycznym wychowaniu dzieci* uzupełnienie, w którym zwrócił się z bezpośrednim apelem do pisarzy o potrzebę tworzenia dla dzieci[9].

Poruszając temat pierwszych twórców oryginalnej literatury kierowanej bezpośrednio do dzieci, nie sposób pominąć K. Hoffmanowej, która w 1823 roku wydała publikacją zatytułowaną *Wiązanie Helenki* oraz kolejną upublicznioną dwa lata później jako kontynuację poprzedniej *Druga książeczka Helenki. Powieść dla dzieci zaczynających już czytać gładko*. Autorka ta podjęła się również utworzenia i wydania pierwszego miesięcznika dedykowanego dla młodego pokolenia pt. *Rozrywki dla dzieci*, na łamach którego publikowane były jej autorskie powieści młodzieżowe podzielone na odcinki, zatytułowane *Listy Elżbiety Rzeczyckiej do przyjaciółki Urszuli za panowania Augusta III pisane*.

Utwory K. Hoffmanowej często krytykowane były za zbytnie przyporządkowanie zawartych w nich treści, tendencjom moralizatorskim. Niezaprzeczalnie jednak obok publikacji takich autorów jak: T. Nowosielski *Abecadlnik dla dzieci polskich*, S. Jachowicz *Nauka w zabawce* czy P. Krakowowa *Matki z dziećmi*,

[9] I. Kaniowska-Lewańska, op. cit., s. 49.

dzieła K. Hoffmanowej były jednymi z pierwszych wykorzystywanych w edukacji, wnosząc na grunt polskiej literatury dziecięcej bezsprzeczny wkład.

Kolejnym autorem stawiającym fundamenty na gruncie rodzimej literatury kierowanej do najmłodszych jest wcześniej już wspomniany S. Jachowicz. Humorystyczne powiastki z dziecięcym bohaterem, opatrzone morałem, poprzez swoją błyskotliwość i lekkość trafiły w gusta ówczesnych młodych czytelników. Według S. Jachowicza:

> „Dzieci nie znają się na wykwintności rymu, ja dla nich piszę, nie będą ode mnie tego wymagały; to tak podobne do tego, co same sobie czasem ukleją. Powtórzą, zaśpiewają moją bajeczkę, a ja tego pragnę, bo ja dla nich pisałem”[10].

„Bajki” *Chory kotek*, *Braciszek i siostrzyczka*, *Nieposłuszeństwo* stały się nietuzinkowym wzorcem wierszy zawierających przekaz dydaktyczny i moralny.

Autorką, która doskonale zrozumiała potrzebę nowego podejścia do literatury dziecięcej w inny, świeży, artystyczny sposób, była M. Konopnicka. Swoimi niezwykłymi na owe czasy poglądami poetka postanowiła podzielić się z ilustratorem jej pierwszego zbioru poezji P. Stachiewiczem.

> „Literatura dziecięca obracała się przeważnie w sferze dydaktycznego dramatu: bajki i w sferze dydaktycznego eposu: opowiadania fantastycznych lub istotnych zdarzeń. Z bajki dowiadywały się dzieci bardzo wcześnie o walce złego z dobrym, światła z cieniem, prawdy z nieprawdą; z opowiadań dowiadywały się o całych szeregach faktów, zjawisk, stosunków życia, zdobywając i tym, i tamtym sposobem duży zapas doświadczenia życiowego, mądrości życiowej, gotowych reguł, schematów, sądów, pojęć, opinii, które od razu zapisywały bardzo czarno i bardzo ściśle to, co nazywano białą, pustą kartą duszy dziecięcej. I to było dobre. I jest dobre. I zawsze dobre będzie. Ale także było, jest i będzie jednostronne. Bo jeżeli prawdą jest, że dusza dziecka to »tabula rasa«, niemniej istotnie jest ona harfą niemą, na której dobrze, gdy poezja wcześnie rękę kładzie. Bo dziecko nie tylko potrzebuje wiedzieć i widzieć; dydaktyzm, w jaką bądź formę wcielony i pod jakim bądź ukryty kształtem, nie wyczerpuje, nie zaspakaja delikatnych poruszeń duszy dziecka, która pożąda wzlotu, dźwięku, tonu. Może to więc jest dobrze, gdy do dramatu dziecięcego, do dziecięcego eposu przybędzie

[10] S. Jachowicz, *Kilka słówek*, [w:] *Bajki i powiastki*, red. S. Jachowicz, wyd. 6, Warszawa 1842, [za:] E. Chrzanowska, *Stanisław Jachowicz – portret „miłującego bajkopisarza”*, „Rocznik Mińsko Mazowiecki” 2006, nr 14, s. 273.

> liryka dziecięca, poezja sama w sobie, która bez żadnych dydaktycznych celów będzie budziła w duszy dziecka pewne nastroje i poddawała harmonię pod przyrodzoną dźwięczność jej duszy. »Taki ja sobie kładę zamiar i o nim właśnie chciałam powiedzieć Panu. Nie przychodzę ani uczyć dzieci, ani też ich bawić. Przychodzę śpiewać z nimi«"[11].

M. Konopnicka, będąc nauczycielką, stale pogłębiała i uzupełniała swoją wiedzę. Jednym z nurtów jej szerokich zainteresowań była psychologia dziecięca i literatura dla dzieci. Pierwszym utworem kierowanym do grupy najmłodszych czytelników była powiastka *Jak się dzieci w Bronowie bawiły*. Publikacja ta została zamieszczona w zbiorku *Światełko* w 1884 roku. Stało się to za namową P. Chmielowskiego, który mocno zaniepokojony poziomem polskiej literatury dziecięcej, podjął inicjatywę i zachęcił grono postępowych autorów i pedagogów do zaprezentowania nowej idei piśmiennictwa dziecięcego. Prace M. Konopnickiej nie pozostały niezauważone. Do współpracy zaprosił ją warszawski wydawca M. Arct. Zaowocowało to wieloma nowatorskimi dziełami, które bez zbytniego moralizowania przemówiły do wyobraźni dziecięcej, zdobywając ogromną popularność.

W epoce pozytywizmu rozpowszechnione było przekonanie, że utwory fantastyczne są szkodliwe dla młodych i bardzo wrażliwych umysłów dzieci. Obawiano się, że nie będą one w stanie rozróżnić prawdy od fikcji, dlatego należy unikać tego typu form, szczególnie w najmłodszych latach życia. Wyraźnie natomiast zauważalny był nurt, który − jak pisze H. Markiewicz − „w podbeletryzowanej formie przekazywał dzieciom wiadomości przyrodnicze czy historyczne"[12]. Ograniczenia w nauce historii w szkole, spowodowane sytuacją polityczną państwa sprawiły, że od dziecięcych tekstów literackich wymagano, by przekazywały one w formie wykładów fakty dotyczące historii Polski. Nie było to łatwe, dzieła wielu autorów poddano krytyce. Powieści W. Przyborowskiego piętnowano za ubóstwo tła historycznego, a teksty T. Jadwigi za zbyt moralizatorski ton. Zadaniu pisania książek o tematyce przyrodniczej podjęła się M. J. Zaleska, obie proponowane przez nią pozycje literackie *Obraz świata roślinnego* oraz *Wędrówka po ziemi i niebie* zdobyły dużą popularność. Zainteresowaniem cieszyła się również książka *Gucio Zaczarowany* Z. Urbanowskiej, autorka ujęła świat przyrody w nieco fantastyczny sposób, zyskując tym sobie fanów wśród młodego pokolenia.

W konsekwencji dynamicznego rozwoju pedagogiki i psychologii, w dwudziestoleciu międzywojennym nastąpił prawdziwy przełom i rozkwit literatury

[11] J. Baculewski, M. Konopnicka, *List Marii Konopnickiej do Piotra Stachiewicza*, Warszawa 1978, s. 154-155.

[12] H. Markiewicz, *Literatura dla dzieci i młodzieży*, [w:] *Pozytywizm*, red. H. Markiewicz, Warszawa 2000, s. 348.

dziecięcej. Za sprawą książki E. Key *Stulecie dziecka*, wydanej w 1900 roku, wiek XX nazwano, „wiekiem dziecka" Zarówno w Europie, jak i na gruncie polskim znacznie wzrosło zainteresowanie psychiką dziecka i jego specyficznymi potrzebami. Według R. Waksmunda „ugruntowane już tendencje psychologiczne i pedagogiczne przełomu XIX i XX stulecia wpłynęły na zmianę charakteru literatury dla dzieci z autokratycznego modelu biedermeierowskiego na model pajdocentryczny, stawiający dziecko i jego świat w centrum społeczeństwa i kultury"[13].

Wzrosły wymagania społeczeństwa dotyczące utworów kierowanych do najmłodszych czytelników. Lepsza znajomość specyfiki wieku dziecięcego pozwoliła autorom na potraktowanie adresatów jako równorzędnych partnerów. W utworach dziecięcych, pełnych wyobraźni i uczuć przedstawionych z pozycji odbiorcy utworu, odkrywczej metaforyki postrzegania świata, zaczął pojawiać się podmiot liryczny, a także żywe nawiązanie do fantastyki i mitologii. Dobór odpowiednich środków stylistycznych i wątków zabawowych nawiązywał do specyfiki rozwojowej dzieci i młodzieży. Jak pisze J. Z. Białek, ówcześni artyści swoje utwory „stylizowali na piosenkę, kołysankę, pisali je w rytmie tańca, w formie obrazka dramatycznego, epickiej opowieści, lirycznej bajeczki"[14].

Nieocenione znaczenie w kształtowaniu nowych horyzontów literatury dziecięcej w formie wiersza dziecięcego mieli J. Tuwim oraz J. Brzechwa. Innowacyjność ich warsztatu literackiego zachwyciła młodych czytelników. Za genialnością utworów przedstawionych poetów świadczy fuzja zabiegów, których użyli przy tworzeniu kompozycji literackich, cytując J. Z. Białka „żonglerka słów, infantylizm dźwięków i skojarzeń, poszukiwania słowotwórcze i werbalne, komizm językowy, eufonia i rytm"[15], to wszystko sprawiło, że bez wahania możemy mówić o wyjątkowości tych publikacji.

J. Brzechwa zasłynął przede wszystkim dzięki takim utworom jak *Tańcowała igła z nitką*, *Kaczka Dziwaczka* czy *Przygody Pchły Szachrajki*. Wydał on również tomik wierszy, pt.: *Brzechwa dzieciom* oraz powieść *Akademia Pana Kleksa*, która dziś nadal cieszy się wielką popularnością oraz jest inspiracją wielu filmów, sztuk teatralnych, musicali. Twórczość J. Brzechwy charakteryzuje się dużą dawką dobrego humoru, licznymi paradoksami i zaskakującą grą słów. Pisarz obdarzony był niezwykłą wyobraźnią, którą kierowany wtłaczał na papier unikalne historie celnie trafiające w gusta czytelników.

[13] R. Waksmund, op. cit., s. 21-22.
[14] J. Z. Białek, *Literatura dla dzieci w latach 1918–1939*, Warszawa 1987, s. 77.
[15] Ibidem, s. 79.

Rozpatrując twórczość J. Tuwima, nie sposób nie zaznaczyć, że to właśnie dzięki jego wystąpieniu na łamach „Wiadomości Literackich" w latach 1934 i 1935 wiersz dziecięcy otrzymał oficjalny status poezji i stał się równouprawnionym gatunkiem poezji ogólnej[16]. Utworami, które zapewniły mu popularność są m.in.: *Słoń Trąbalski*, *Lokomotywa czy Ptasie Radio*, w którym artysta w utworze dziecięcym w sposób zabawny i można by powiedzieć nieco w magicznej grze słów, podjął się oswojenia języka ptaków. J. Tuwim w genialny sposób potrafił operować słowem, komponując za pomocą zwykłych wyrazów nietuzinkowy przekaz artystyczny. Dorobek tego genialnego artysty jest ogromny i cieszy się niezmienną popularnością.

Lata międzywojenne to okres, w którym bardzo dynamicznie rozwinął się nurt literatury dziecięcej o charakterze scenicznym. Za prekursorkę tego nurtu uważa się twórczynię warszawskiego teatru kukiełkowego „Baj" − M. Kownacką. Do pracy nad repertuarem zaprosiła ona również takie osobistości świata literackiego jak K. Makuszyński, J. Porazińska, Z. Żurakowska, E. Szelburg-Zarembina, B. Hertz i L. Krzemieniecka. Ogromne możliwości i wartość przedstawień scenicznych zauważyli również inni autorzy, którzy wzbogacili swoje zasoby literackie, tworząc utwory o charakterze sztuk teatralnych.

„Dwudziestolecie międzywojenne to rozkwit baśni ludowej i literackiej, opowieści fantastycznej i powieści z dreszczykiem"[17]. Kontynuatorami nurtu, zapoczątkowanego przez wyżej wymienionych autorów, był L. J. Kern − autor pełnych uroku i błyskotliwego humoru utworów *Na kanapie* czy *Dwa jeże* oraz W. Chotomska pisarka, która swoją twórczość poświęciła dzieciom, doceniając ich bezpośredniość i otwartość. Dorobek literacki W. Chotomskiej to ponad 200 dzieł skierowanych do dzieci i młodzieży. Do najbardziej znanych utworów autorki należą: *Wiersze pod psem*, *Tadek Niejadek*, *Chłopak na opak*, *Kaczka tłumaczka*, *Dwunastu panów*, *Dla każdego coś śmiesznego* czy *Gdyby tygrysy jadły irysy*.

Polska literatura dla dzieci i młodzieży formowała się przez lata, zmieniając swoje funkcje, kształt oraz pozycję w świecie literackim. Niezaprzeczalnym faktem jest wzrost orientacji społeczeństwa oraz zapotrzebowanie na treści kierowane do najmłodszej publiczności, co niewątpliwie wpłynęło na intensyfikację walorów estetyczno-artystycznych utworów. Polski rynek literatury dedykowanej najmłodszym czytelnikom stale się poszerza, oferując ciekawe pozycje literackie dostosowane do wieku, zainteresowań oraz umiejętności czytelniczych dziecka.

[16] J. Cieślikowski, *Antologia poezji dziecięcej*, Wrocław 1981, s. XXI-XXII.
[17] R. Waksmund, op. cit., s. 185.

1.3. Rodzaje literatury dziecięcej

Mając na uwadze istotę wszechstronnego stymulowania procesów poznawczych i emocjonalnych dziecka, zamiłowanie do czytania powinno kształtować się możliwie jak najwcześniej. Na gruncie zarówno światowym, jak i polskim uformowało się wiele gatunków obejmujących omawiany obszar literatury.

Określenie kategorii gatunkowej w obrębie literatury adresowanej do dzieci i młodzieży, przeprowadzenie typologii i wydzielenie z całokształtu piśmiennictwa tego, co jest literaturą dziecięcą, jest niełatwym zadaniem i może przysporzyć trudności osób badających tę problematykę. W literaturze dziecięcej granice między epiką a liryką, poezją a prozą, realizmem a fantastyką są bardzo zawiłe i wieloznaczne, dlatego, zamiast kryterium tematyczno-literackiego, trafniejsze jest przyjęcie kryterium funkcji, jakie pełni ona w procesie wychowania[18].

Umiejscawiając literaturę dla dzieci i młodzieży w kulturze literackiej, warto podkreślić, że literaturę piękną (beletrystykę) ze względu na obieg czytelniczy i rodzaj odbiorców można podzielić na: piśmiennictwo wysoko artystyczne, czyli literaturę pierwszą, przeznaczoną dla wykształconej publiczności literackiej o wysokich kompetencjach literaturoznawczych i odpowiedniej wiedzy humanistycznej; literaturę popularną, czyli drugą, do której zaliczamy również „brukową", przeznaczoną dla czytelnika masowego; literaturę ludową, czyli trzecią, wyrosłą w środowisku wiejskim i przeznaczoną dla odbiorców z tego kręgu kulturowego; literaturę dla dzieci i młodzieży, czyli czwartą, nazywaną również „osobną", tworzoną przez dorosłych i same dzieci z myślą o młodych odbiorcach[19].

W literaturze przedmiotu spotykamy się z najróżniejszą klasyfikacją odmian i gatunków literatury dziecięco-młodzieżowej. Jedna dzieli utwory na te adresowane do młodego czytelnika, lecz pisane przez osobę dorosłą i utwory pisane przez dzieci dla dzieci. Ze względu na formę rozróżniamy takie utwory jak: baśń, bajka, bajeczka, kołysanka, powieść, powiastka, legenda, wiersz.

Literatura kierowana do dzieci i młodzieży podlega bezustannej transformacji. Różnorodność form i treści pozwala zaspokoić potrzeby i zachwycić młodych odbiorców. Walory edukacyjne, pedagogiczne uatrakcyjnione wielopoziomowym artyzmem ugruntowanym na ciekawej i bliskiej dziecku fabule, zachęcają do zagłębienia się w świecie literackich odsłon.

---

[18] J. Papuzińska, *Literatura dla dzieci i młodzieży – pojęcie i problemy klasyfikacji*, [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania*, red. A. Przecławska, Warszawa 1978, s. 35-38.

[19] S. Frycie, M. Ziółkowska-Sobecka, *Leksykon literatury*, Piotrków Trybunalski 1999, s. 253.

Szereg publikacji przeznaczonych najmłodszym daje ogromne możliwości harmonijnej, wielostronnej aktywizacji dzieci, wspierając sprawność intelektualną, ekspresję słowną oraz rozwój poznawczy. Systematyczny kontakt dziecka z książką, oparty na zabawie i naturalnej aktywności, pozwala na eskalację pozytywnych doznań i doświadczeń, dając fundamentalne przygotowanie do dalszego rozwoju.

2. Bajkoterapia

Bajkoterapia jest metodą z zakresu biblioterapii, definiowana jako „metoda profilaktyczna i terapeutyczna adresowana do małych dzieci w wieku od czterech do dziewięciu lat. Oddziaływanie polega na zapoznaniu małego słuchacza (któremu czyta się bądź poznaje on samodzielnie tekst) ze specjalnie do tego celu ułożonymi bajkami, zwanymi terapeutycznymi. Określenie »terapeutyczne" wskazuje na cechy charakterystyczne tych bajek, podporządkowane celom, jakim służą«"[20].

Utwory literackie są kardynalnym narzędziem wykorzystywanym w pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, gdyż wymiar poznawczy, zawarty w książkach, otwiera perspektywy i optymalizuje zdobycie istotnej wiedzy dotyczącej reguł panujących w realnym świecie poprzez świat nierealny, uproszczony, bliższy specyfice rozwojowej dziecka. Na przestrzeni lat dostrzeżono, że praca z tekstem nie ogranicza się jedynie do roli edukacyjno-wychowawczej, odpowiednio dobrane utwory literackie doskonale pełnią funkcję relaksacyjną i kompensacyjną, co ma definitywne znaczenie w procesach terapeutycznych.

Prekursorką metody bajkoterapii na gruncie światowym jest psycholog kliniczny D. Brett. Autorka zainspirowana problemami i towarzyszącymi im emocjami doświadczanymi przez jej własną córkę Amanthę stworzyła i opublikowała w 1988 r. zbiór opowiadań *Opowiadania (dla) Ani*, który znalazł zastosowanie w terapii lęków dziecięcych. Specyfika utworów nawiązuje do różnych sytuacji lękotwórczych, doświadczanych przez bohaterkę opowiadań, tytułową Anię. Optymistycznie zakończona fabuła opowiadań, w pozytywny sposób wpływa na czytelnika i pełni funkcję terapeutyczną. Omawiane utwory zostały przetłumaczone na język polski i wydane w 1992 r. jako bajki, które leczą[21].

Doszukując się źródeł bajkoterapii, należałoby wspomnieć o teoriach B. Bettelheima, który − analizując wpływ, jaki baśnie mogą wywierać na wychowanie

[20] M. Molicka, *Biblioterapia i bajkoterapia. Rola literatury w procesie rozumienia świata społecznego i siebie*, Poznań 2011, s. 223.

[21] W. Szulc, *Bajki nie-bajki i bajkoterapia*, „Życie Szkoły" 2006, nr 6, s. 5-11.

i rozwój − stwierdził, istotną rolę, jaką pełni identyfikowanie się dziecka z pozytywnym bohaterem książki. Dostrzegł on również szereg korzystnych oddziaływań wynikających z doświadczania literatury przez najmłodszych. Pobudza wyobraźnię, dostarcza przyjemności, pomaga budować własny obraz siebie. Dostarczanie dziecku za pomocą świata fikcyjnego problemów, z jakimi musi mierzyć się w świecie realnym, egzemplifikuje rozwiązania i pomaga w lepszym zrozumieniu doświadczanych emocji.

Czytanie literatury jest kluczowym czynnikiem dynamizującym prawidłowy rozwój dziecka, pomaga w kształtowaniu umiejętności skutecznego rozwiązywania sytuacji problemowych oraz rozwoju kompetencji społecznych wśród dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym.

Główną popularyzatorką bajkoterapii na gruncie polskim jest M. Molicka. Rekomendując wartość tekstów literackich, zwraca szczególną uwagę na to, że nie narzucają one wzorców myślowych i nie ograniczają wyobraźni tak jak obraz filmowy. Dzięki temu czytelnikowi łatwiej jest, identyfikować się z wybranym bohaterem, co pozwala z kolei na głębsze przeżywanie emocji, rekompensatę samotności czy dowartościowanie się.

Na rozwój polskiej biblioterapii, która była jakoby fundamentem dla działań bajkoterapeutycznych niewątpliwy wpływ mają prace I. Boreckiej *Biblioterapia w szkole. Poradnik dla bibliotekarzy* z 1998 roku, *Biblioterapia, teoria i praktyka. Poradnik* (2001) oraz *Biblioterapia formą terapii pedagogicznej* (2008).

Bajkoterapia, dzięki swojemu profilaktycznemu i terapeutycznemu zastosowaniu, zyskuje coraz większą popularność zarówno w Polsce, jak i na całym świecie. Niewątpliwą zaletą tej metody jest jej atrakcyjność, prostota, szerokie zastosowanie oraz szybko uwidoczniające się efekty w pracy z najmłodszymi.

2.1. Rodzaje bajek terapeutycznych

Bajki terapeutyczne to krótkie, najczęściej poetyckie utwory adresowane do dzieci w wieku 4-9 lat, na użytek terapii. Według M. Molickiej: „bajki terapeutyczne tym różnią się od innych edukacyjnych opowiadań, że koncentrują się wyłącznie na sytuacjach trudnych emocjonalnie”[22]. Przedstawiają one świat widziany z perspektywy dziecka i za pomocą zwerbalizowanych wyobrażeń odpowiednio ustosunkowanych do etapów rozwojowych dzieci konstruktywnie wpływa na ich holistyczny rozwój odbiorcy i jest cechą właściwą bajek o charakterze terapeutycznym.

[22] M. Molicka, *Biblioterapia*... op. cit., s. 225.

M. Molicka zaznacza, iż „bajka terapeutyczna (inaczej tekst nacechowany terapeutycznie)w aspekcie narracji podobna jest do baśni. Jej fabuła usytuowana jest w fantastycznym, nierealnym świecie, a bohaterowie mają podobne problemy do tych, które spotykają dzieci w realnym życiu”[23]. Zarówno animizm, jak i artyficjalizm charakterystyczne dla dzieci w tej grupie wiekowej, w sposób bardzo naturalny umożliwiają dziecku przekształcać oraz konfrontować świat fantastyczny z realnym. Ten rodzaj literatury, poprzez liczne metafory, umożliwia dotarcie do istoty problemu dziecka w komfortowych i bezpiecznych warunkach, bez bezpośredniego nawiązywania do sytuacji problemowej. Dostarczone wzorce osobowości i zachowań uefektywniają wartościowanie priorytetów, pogłębiają apercepcję, zwiększają poczucie kontroli nad sytuacją, a świadomość tego, że inne osoby doświadczają podobnych problemów i przeżyć zmniejszają poczucie izolacji społecznej. Ze względu na aspekt oddziaływania. Rozróżniamy: bajki relaksacyjne, bajki psychoedukacyjne i psychoterapeutyczne.

Bajki relaksacyjne

Głównym ich celem jest odprężenie i uspokojenie dziecka poprzez obrazowanie wewnętrzne. Według E. Małkiewicz bajki terapeutyczne nie powinny być zbyt długie, czas ich trwania to ok. 3-7 minut. Nieodłącznym elementem towarzyszącym tego rodzaju bajkom są specyficzne wydarzenia związane z lataniem, kąpielą pod wodospadem czy piciem wody ze źródła. Wydarzeniom tym przypisuje się „silne działanie oczyszczające, uwalniające od napięć i innych negatywnych emocji”[24].

Należy pamiętać, że bajka relaksacyjna powinna oddziaływać na co najmniej trzy strefy zmysłowe: słuchową, czuciową i wzrokową. Specyficzna trójdzielna budowa bajek relaksacyjnych rozgranicza realizację zadań pomiędzy jej ogniwa. Celem części wstępnej jest przekazanie bodźców o właściwościach kojących i rozluźniających, wprowadzających w stan znużenia. Zadaniem części środkowej jest wzbudzenie zainteresowania słuchacza, na tyle, by osiągnął stan właściwy, w którym odczuwa spokój i doświadcza relaksacji. Część końcowa zawiera elementy generujące uczucie radość, chęci życia oraz przepływu energii. Warto dodać, że jednoczesne zastosowanie muzykoterapii zwiększa poziom relaksacji oraz wzmacnia terapeutyczne właściwości utworu. Wizualizowane obrazy powinny zawierać kojące kolory, takie jak zielony i niebieski oraz motywy roślinne i zwierzęce, ponieważ one dobrze kojarzą się dzieciom. Akcja takiej bajki powinna odgrywać się w miejscu spokojnym, bezpiecznym i znanym dziecku.

[23] Ibidem, s. 223.

[24] E. Małkiewicz, *Bajki relaksacyjno-terapeutyczne w pracy z dziećmi z problemami emocjonalnymi*, [w:] *Wspomaganie rozwoju*, red. B. Kaja, Bydgoszcz 1997, s. 273.

Bardzo ważne jest, aby osoba przekazująca bajkę, sama była zrelaksowana i odprężona, miała wyrównany oddech oraz unikała deklamacji. Słowa należy wypowiadać stonowanym głosem, miarowo, melodyjnie. Zaleca się stosowanie przerw, które powinny trwać tyle, ile wypowiadana myśl.

Bajki psychoedukacyjne

Celem bajek psychoedukacyjnych jest rozszerzenie repertuaru zachowań poprzez zmianę sposobu myślenia o trudnej sytuacji. Kognitywne sposoby oddziaływania rozszerzają samoświadomość i inteligencję emocjonalną dziecka, co z kolei korzystnie wpływa na zrozumienie sytuacji, w której się znalazło oraz rozpoznaniu towarzyszących emocji. Tego typu bajki nie mają na celu moralizowania czy narzucania schematów myślowych, są jedynie pewnego rodzaju propozycją jednej z wielu możliwości, którą dziecko może zaakceptować lub nie. „Mały słuchacz czy czytelnik jest tylko stymulowany, a nie edukowany wprost, do zmiany w zakresie rozumienia siebie i innych. Wiele argumentów przemawia za sposobem oddziaływania pobudzającym do samodzielnego odkrywania, w rezultacie czego dziecko nie tylko lepiej zapamiętuje, ale także rozwija autonomię, kształtuje poczucie sprawstwa”[25].

Bajki pomagają zredukować napięcia emocjonalne związane z ogarniającym poczuciem niemocy, które ogarnia dziecko, które postawione jest w sytuacji nieznanej bądź trudnej. „Bajki psychoedukacyjne powinny mówić o emocjach, jakie wyzwalają konkretne sytuacje w taki sposób, by rozwijały świadomość emocjonalną, czyli rozpoznawanie i nazywanie emocji by sprzyjały rozumieniu ich wpływu, wywołujących je przyczyn i efektów w postaci doznawanych symptomów, uczyły optymizmu, rozwijały empatię, dawały wsparcie poprzez zwracanie uwagi, jak ważna jest przyjaźń i dobre relacje z innymi”[26].

Po zapoznaniu dzieci z bajką edukacyjną nie zawsze konieczne jest jej wyjaśnienie, ponieważ narzucanie własnej interpretacji może być w tym przypadku niekorzystne. Należy jednak opracować tekst, pozwalając na swobodną twórczość, co sprawi, że poznane treści nabiorą znaczenia osobistego.

Bajkami psychoedukacyjnymi można posłużyć się w momencie zaistnienia problemu lub profilaktycznie jako pewien sposób zabezpieczenia na wypadek pojawienia się sytuacji niekomfortowej. Ten rodzaj bajek ma szerokie spektrum zastosowania, poczynając od niwelowania lęków, uwrażliwiania na krzywdę, łagodzenia odrzucenia społecznego czy pomocy w odkrywaniu mocnych stron dziecka i niwelowaniu niepowodzeń szkolnych.

[25] M. Molicka, *Biblioterapia*…, op. cit., s. 225.
[26] M. Molicka, *Bajkoterapia*, Poznań 2002, s. 161.

Bajki psychoterapeutyczne

Głównym ich celem jest holistyczne wsparcie dziecka oraz kompensacja podstawowych, niezaspokojonych potrzeb takich jak miłość, akceptacja czy bezpieczeństwo. Utwory psychoterapeutyczne w odróżnieniu od bajek psychoedukacyjnych i relaksacyjnych, odznaczają się dłuższą fabułą o charakterze wielopłaszczyznowym. Realizacja założeń terapeutycznych opiera się przede wszystkim na silnym dowartościowaniu dziecka oraz zapewnieniu wieloaspektowego wsparcia. Podjęcie w problematyce bajki kwestii sprawiający trudności w realnym życiu odbiorcy utworu, poprzez zastosowanie trafnej metafory, daje możliwość dotarcia do prawdziwych odczuć dziecka. Zadaniem treści nacechowanych elementami psychoterapeutycznymi jest znaczne obniżanie lęku, poprzez zaopatrzenie dziecka w argumenty oraz gotowe wzory postępowania, niwelujące poczucie bezradności w kontekście rozwiązań dających możliwość wyjścia z trudnej sytuacji. Stosuje się je w momencie pojawienia się niekomfortowych okoliczności, doświadczania ich w przeszłości lub profilaktycznie w celu wzmocnienia, oswojenia z trudną sytuacją.

Bajka psychoterapeutyczna spełniła swoje zadanie dopiero wtedy, gdy dziecko zaakceptuje treści. Żywe zainteresowanie, przepracowanie i zrozumienie świadczy o trafności użytego utworu. M. Molicka pisze: „To, że dziecko w tym okresie rozwoju myśli magicznie, ułatwia zrozumienie wydarzeń bajkowego świata, przy czym przyjmie ono tylko te argumenty, które odpowiadają jego poziomowi rozumienia i indywidualnie do niego przemówią”[27].

2.2. Psychologiczne mechanizmy oddziaływania bajek terapeutycznych

Fundamentalnym elementem pozwalającym realizować założone cele bajek terapeutycznych, a jednocześnie odróżniającym je od innych utworów dedykowanych dzieciom są mechanizmy psychologiczne. Pozwalają bajkom pełnić swoją funkcję, sprzyjają afirmacji przekazu, przyczyniają się do budowania przez dziecko pozytywnego obrazu samego siebie, wspierają zrozumienie trudnych emocjonalnie sytuacji oraz niwelują lęki rozwojowe.

Asymilacja wiedzy

Bajka odwołuje się bezpośrednio do sfery poznawczej, jest filarem do wprowadzenia zmian w postępowaniu i reakcji na przykre sytuacje, poprzez dostarczanie nowych sposobów rozwiązywania dziecięcych problemów oraz wzorów reagowania na nie. Chłonność i wrażliwość dzieci na etapie rozwojowym, w którym zaleca się

[27] M. Molicka, *Biblioterapia…*, op. cit., s. 225-226.

działania bajkoterapeutyczne pozwala dziecku zapamiętać i umiejscowić poznany wzór w odpowiednim czasie, we własnym świecie. „Bajki te mają za zadanie dostarczyć argumentów na rzecz obiektywnego, racjonalnego przestawienia sytuacji trudnej emocjonalnie i dostarczyć wzorów do zadaniowych strategii działania"[28].

Prawidłowa recepcja treści zawartych w bajce terapeutycznej wspiera dziecko w pokonywaniu własnych słabości i obaw, pozwala dostrzec błędy i stymuluje procesy naprawcze, poprzez modyfikację reakcji na dany bodziec oraz powiązanych z nimi działań i zachowań. Uświadamianie przez bajkę, to nic innego jak nauka przez zabawę, w której bezpośrednie zaangażowanie dziecka uaktywnia w pełni proces poznawczy.

Profilaktyczne działanie sprowadza się do możliwie optymalnego wzmocnienia dziecka poprzez dostarczenie informacji oraz wzorów zachowań wartych naśladowania. Pragmatyczne podejście oraz asymilacja treści terapeutycznych utworu dostarcza dziecku ogromną bazę gotowych rozwiązań, które może w odpowiednim momencie zastosować.

Zastosowanie desensytyzacji

Mechanizm pozwalający na reorientację bodźców o charakterze pejoratywnym w celu niwelowania lub znaczącego zmniejszania stanów lękowych u dzieci. Poprzez oswajanie dziecka z sytuacjami bądź osobami wywołującymi lęk następuje efekt habituacji. Na skutek wystawiania na kontakt z bodźcem wywołującym lęk (w średnim natężeniu) następuje redukcja lub całkowity zanik reakcji na dany bodziec. Proces ten składa się z trzech etapów, pierwszy ma za zadanie zidentyfikowanie sytuacji i bodźców, które wywołują u dziecka lęk bądź agresję. Rozpoznanie nieprawidłowych reakcji emocjonalnych pozwala na uszeregowanie ich według siły od najsłabszych po najsilniejsze. Kolejnym krokiem jest skrupulatne wychwycenie i przeanalizowanie sytuacji pozytywnych, których celem jest wynagrodzenie i zneutralizowanie reakcji lękowej. Ostatnim etapem jest desensybilizacja właściwa, czyli zestawienie bodźców lękowych z neutralizującymi. Terapię zawsze zaczyna się od wprowadzania bodźców łagodniejszych, mniej zagrażających (z punktu widzenia osoby poddanej działaniom terapeutycznym). Po wyeliminowaniu ich lękotwórczego charakteru, można wprowadzać bodźce silniejsze, jednak zawsze w bezpiecznym otoczeniu co powoduje, że bodźce, wywołujące wcześniej destrukcyjne emocje, tracą negatywny oddźwięk i lękotwórczy charakter[29].

[28] M. Molicka, *Biblioterapia…*, op. cit., s. 224.

[29] E. Zawadzka, A. Rawa-Kochanowska, *Magiczny świat baśni i bajek. Metafory i symbole w procesie wspomagania dziecka w rozwoju*, Warszawa 2015, s. 78-79.

Oddziaływanie na wyobraźnię

Charakterystyczną cechą rozwojową dzieci na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej jest dociekliwość oraz nieprzeciętna operatywność wyobraźni. Bajki w naturalny, niewymuszony sposób aktywizują i wzbogacają świat wewnętrzny dziecka. M. Molicka pisze:

> „Z ich pomocą dziecko uczy się reguł, jakie rządzą rzeczywistością i wzorów zachowań. Przede wszystkim jednak bajki rozbudzają dziecko wewnętrznie i dostarczają mu wiele radości. Bajki umożliwiają utożsamienie się z bohaterem, przeżywanie coraz to nowych przygód i emocji. W bajkowym świecie rządzą reguły dobra i ono zawsze zwycięża. Szczęśliwe zakończenie daje dziecku, które już poczuło się bohaterem albo uczestnikiem zdarzeń, przyjemne poczucie sukcesu”[30].

Naśladownictwo i identyfikacja

U dzieci w wieku 4-9 lat internalizacja przejętych od bohatera bajki postaw okazuje się konstytutywnym czynnikiem wspierającym umiejętności radzenia sobie z niepowodzeniami. Dla młodej osoby na omawianym etapie rozwojowym, rozróżnienie i zrozumienie stanu emocjonalnego, który jej towarzyszy, nierzadko dostarcza sporych trudności i budzi frustrację. Pokazanie przeżyć i reakcji na podstawie bohatera bajki, pomaga w interpretacji i przyswojeniu wielu nurtujących kwestii. Dziecko, będąc literackim świadkiem trudnych sytuacji, z którymi musi zmierzyć się bohater bajki, a które potencjalnie mogą dotyczyć również jego, modeluje własny system poznawczy oraz proces radzenia sobie w sytuacjach wzbudzających lęk.

Zmiana zachowań za pomocą wzmocnień

Fundamentem omawianego mechanizmu psychologicznego jest behawioralny charakter działań oparty na systemie wzmocnień. Motyw nagradzania dobra i karcenia zła jest znany oraz powszechnie rozumiany u dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Jako wzmocnienie pozytywne zastosowane zostało nagradzanie, nagrody nie odnoszą się jedynie do rzeczy materialnych, ale także do niematerialnych zewnętrznych: *uznanie innych czy pochwała*, oraz wewnętrznych: *duma czy satysfakcja z własnego postępowania*. Karą natomiast może być dezaprobata osoby będącej autorytetem czy odebranie przywilejów.

Zgodnie z procesem konstruowania reakcji dziecka, początkowo nagradza się zachowania dość odległe od tych z założenia wzorowych, bliskie dotychczasowemu doświadczeniu dziecka. Następnym etapem jest stopniowe wprowadzanie

[30] M. Molicka, *Bajki...*, op. cit., s. 22.

coraz to większych wymagań niezbędnych do uzyskania nagrody. Zamierzeniem jest zauważenie przez dziecko trudu, jaki musiał włożyć bohater, aby uzyskać cel. Przedstawienie bohatera doświadczającego nie tylko sukcesy, ale też trudności ułatwia identyfikację dziecka z bajkowymi postaciami, bliższymi jego doświadczeniu[31].

Bajki terapeutyczne, dzięki specyficznej konstrukcji wzbogaconej o funkcje zastosowanych mechanizmów psychologicznych, w sposób niezwykle precyzyjny i skuteczny dostarczają dziecku narzędzi umożliwiających rozwiązywanie problemów. Ważnym elementem jest szczegółowe opracowanie tekstu z dzieckiem oraz możliwość treningu nowo zdobytych umiejętności, poprzez aktywności bezpośrednio powiązanej z tekstem.

2.3. Lęki rozwojowe

Świat współczesny stawia przed człowiekiem wyzwania, które bez umiejętności skutecznej reorientacji i aklimatyzacji do nieustannie zmieniających się warunków rzeczywistości, mogą wywoływać poczucie głębokiej konsternacji. Problem dotyczy szczególnie dzieci, które ze względu na naturalną chwiejność emocjonalną, zmagając się z ustawicznymi przeobrażeniami dotyczącymi środowiska oraz kontaktów interpersonalnych, pod wpływem nadmiaru doznań i doświadczeń mogą doświadczać stanów lękowych.

Wśród najmłodszych dzieci lęk ma charakter naturalny i wiąże się z osiągnięciem pewnego etapu rozwojowego. W literaturze przedmiotu często spotykane jest zamienne traktowanie pojęcia strachu i lęku.

Według M. Molickiej „Przez strach będziemy rozumieli zachowanie wrodzone, którego rola polega na jak najlepszym, skutecznym przystosowaniu do zmieniającego się i zagrażającego środowiska..., mobilizowaniu do ucieczki lub ataku w momencie zagrożenia”[32]. Zatem strach to nic innego jak emocja związana z nagłym, niespodziewanym działaniem czynników zewnętrznych przekładających się na bodziec wewnętrzny, prowadzący do utraty autokontroli psychicznej organizmu. Uczuciu strachu często towarzyszą objawy fizjologiczne.

Lęk natomiast jest zjawiskiem o charakterze uwewnętrznionym, skorelowanym z reakcją obronną, będącą antycypacją zagrożenia oraz przewidywaniem jego następstw, pomimo braku bezpośredniego niebezpieczeństwa[33]. Innym źródłem lęku może być silny, permanentny stres. W literaturze przedmiotu lęk, będący następstwem

[31] E. Zawadzka, A. Rawa-Kochanowska, op. cit., s. 84.
[32] M. Molicka, *Bajki*..., op. cit., s. 9.
[33] Ibidem, s. 11.

uwewnętrznienia strachu wywołanego bezpośrednim doświadczeniem, nazywany jest „lękiem odtwórczym". Doszukując się sprzężenia między pojęciem strachu i lęku, można skonstatować, że lęk powstaje w wyniku interioryzacji strachu, który pełni rolę impulsu prymarnego.

Wśród dzieci w wieku przedszkolnym obserwuje się „lęk twórczy", będący następstwem procesów poznawczych, uwarunkowany etapem rozwojowym dziecka, mający charakter przejściowy, jego źródłem często są irracjonalne, wyimaginowane sytuacje.

Najczęściej spotykane lęki u dzieci w wieku przedszkolnym

Rozpatrując literaturę przedmiotu, czytamy, że każde dziecko musi w czasie swojego rozwoju przejść przez pewne fazy stanów lękowych[34]. U zdrowego dziecka lęki rozwojowe ujawniają się i samoistnie ustępują, a ich miejsca zajmują następne adekwatne do etapu rozwojowego. U dzieci najmłodszych przeważają lęki natury słuchowej, wzrokowej i przestrzennej. Wraz z rozwojem psychofizycznym dziecka bodźce wywołujące stany lękowe zmieniają charakter i dotyczą sytuacji konkretnych, takich jak: lęk przed wieczornym wyjściem rodziców, przez pogryzieniem przez zwierzęta czy lęk przed potłuczeniem się podczas upadku. Pojawiają się również lęki dotyczące zjawisk świata nadprzyrodzonego. Wśród dzieci starszych **wchodzących w fazę rozumienia pojęć dotyczących zależności przyczynowo skutkowych**. U dzieci starszych lęki są bardziej zróżnicowane, zależą od indywidualnych przeżyć, cech osobniczych i wrażliwości dziecka. **Nadal występują lęki, jednak są ona coraz bardziej wytłumaczalne, przyziemne. Dziecko ma obawy przed spóźnieniem się do szkoły czy brakiem akceptacji. Pojawiają się lęki przed wejściem do piwnicy, na strych, przed wojną, włamywaczami itd.**

Predyspozycje do reakcji organizmu na lęk są różne dla każdego człowieka. Istotne jest jednak to, w jaki sposób dziecko radzi sobie w sytuacjach stresowych. Chcąc uniknąć lękliwości u dzieci, konieczne jest odpowiednie wsparcie ze strony środowiska rodzinnego. Zaspokajanie potrzeb psychicznych, zapewnienie poczucia bezpieczeństwa, otoczenie ciepłem i miłością wspomaga niwelowanie lęków u dzieci. W literaturze przedmiotu często poruszana jest problematyka omawiająca rodzajów lęków, towarzyszących dzieciom na poziomie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej.

Lęki dziecięce, często absurdalne z punktu widzenia osoby dorosłej, dla dziecka mają wymiar rzeczywisty, powodując dyskomfort i poczucie zagubienia. Prawidłowo skonstruowane opowiadanie może być impulsem zachęcającym

[34] Frances l.IIg, Louise Bates Ames, Sidney M. Baker, *Rozwój psychiczny dziecka od 0 do 10 lat. Poradnik dla rodziców, psychologów i lekarzy*, Gdańsk 1994, s. 152-153.

dziecko do rozmowy dotyczącej trudnej sytuacji, w jakiej się znalazło. Utożsamienie z bohaterem utworu sprzyja akceptacji własnych emocji, daje nadzieję na pozytywne wyjście z opresji oraz wykazuje silne działanie motywujące.

Odpowiednio dobrane i zaprezentowane utwory wzbogacone o właściwości redukujące lęki i napięcia w optymalny sposób hamują procesy dezorganizacji emocjonalnej u dzieci. Zastosowanie bajek o charakterze terapeutycznym w realizacji procesów wychowawczych i edukacyjnych jest niezwykle prostą i skuteczną metodą wspierania psychofizycznego rozwoju dziecka.

Zakończenie

W epoce ekspresowego postępu technicznego i szeroko dostępnej medialności, gdzie „mieć" jest ważniejsze, niż „być", literatura, szczególnie dziecięca, powszechnie zajmuje niesłuszne ostatnie miejsca w rankingu ważności, dlatego zwiększanie świadomości społeczeństwa na temat szerokiego spektrum zastosowania oraz niewątpliwych korzyści, jakie niesie obcowanie dziecka z twórczością literacką od najmłodszych lat, jest kwestią newralgiczną. Rola tekstów literackich w zaspokajaniu potrzeby rozwojowych i estetycznych dzieci coraz częściej jest przedmiotem badań pedagogicznych, literaturoznawczych i psychologicznych. Według znawców podjętej problematyki, podczas próby wartościowania utworów literackich kierowanych do dzieci, na pierwszy plan wysuwają się korzyści wynikające ze wspomagania młodego pokolenia w procesie kreowania własnej tożsamości.

Dzieciństwo uważa się za najszczęśliwszy okres w życiu człowieka, niejednokrotnie jednak bywa on nacechowany lękiem. Odpowiednio przygotowana i opracowana literatura charakteryzująca się atrybutami terapeutycznymi, może dostarczyć dziecku argumentów pozwalających na racjonalna interpretację trudnych sytuacji oraz pozytywną reinterpretację nagromadzonych doświadczeń o zabarwieniu negatywnym, co z kolei znacznie zmniejsza poczucie lęku i bezradności. Ponadto czerpanie z obfitych zasobów dorobku literackiego jest integralnym elementem procesu edukacji i wychowania. Aktywizowanie za pomocą elementarnych metod pracy z bajką wspomaga wyjście naprzeciw potrzebom dziecka opartych na procesach poznawczych, przeżywaniu i doświadczaniu. Ukierunkowane czytanie wspiera również umiejętności rozwiązywania problemów, rozumienia norm i zasad społecznych, unikając zbytniego moralizatorstwa. Nieszablonowość właściwości bajek, baśni i innych utworów literackich kierowanych do dzieci intensyfikuje zainteresowanie tekstami literackimi, biorąc udział w ukierunkowaniu rozwoju intelektualnego, emocjonalnego

oraz poznawczego. Istotnym elementem bajkoterapii jest odpowiedni dobór tekstów uzależniony potrzebami uczestników działań terapeutycznych oraz indywidualizacja terapii sprzyjająca kompletnemu osiągnięciu założeń terapeutyczny.

Dążąc do pełniejszej realizacji poruszanych zagadnień, w publikacji drugiej części artykułu zaprezentowane zostaną autorskie bajki wierszowane o cechach terapeutycznych oraz scenariusze zajęć oparte na motywach przedstawionych w utworach. Tematyka treści w sposób harmonijny i adekwatny do wieku adresatów utworu eksponuje wartości autoteliczne, poruszając i akcentując problem tolerancji szacunku. Przykładowe scenariusze zajęć opracowane na motywach bajek pozwalają na lepsze zobrazowanie walorów oraz uwydatnienie dalekosiężności omawianej koncepcji. Zaproponowane zadania aktywizujące, uwzględniające specyfikę rozwojową dziecka, wspierają proces recepcji i afirmacji omawianych treści oraz doskonalą umiejętności pragmatyczne i operatywne.

Niniejszy artykuł nie wyczerpuje w pełni problematyki zastosowania bajkoterapii w pracy z dzieckiem przedszkolnym. Mam jednak nadzieję, że choć w niewielkim stopniu nakreśla osobom zainteresowanym potencjał oraz meritum terapii opartej na utworach dostępnych w obfitym zasobie literatury dziecięcej.

Bibliografia

1. Baculewski J., *M. Konopnicka*, *List Marii Konopnickiej do Piotra Stachiewicza*, Warszawa 1978.
2. Bettelheim B., *Cudowne i pożyteczne: O znaczeniach i wartościach baśni*, Warszawa 1985.
3. Białek J. Z., *Literatura dla dzieci w latach 1918-1939*, Warszawa 1987.
4. Cieślikowski J., *Antologia poezji dziecięcej*, Wrocław 1981.
5. Cieślikowski J., *Literatura osobna*, Warszawa 1985.
6. Cieślikowski J., *Wielka zabawa*, Wrocław 1985.
7. Frycie S., *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945-1970*, t. II, Warszawa 1982.
8. Frycie S., Ziółkowska-Sobecka M., *Leksykon literatury da dzieci i młodzieży*, Piotrków Trybunalski 1999.
9. Ilg F. L., Bates Ames L., Baker S. M., *Rozwój psychiczny dziecka od 0 do 10 lat. Poradnik dla rodziców, psychologów i lekarzy*, Gdańsk 1994.
10. Jachowicz S., *Kilka słówek*, [w:] *Bajki i powiastki*, red. S. Jachowicz, wyd. 6, Warszawa 1842.
11. Kaniowska-Lewańska I., *Literatura dla dzieci i młodzieży do rok 1864. Zarys Monograficzny. Materiały*, Warszawa 1980.
12. Małkiewicz E., *Bajki relaksacyjno-terapeutyczne w pracy z dziećmi z problemami emocjonalnymi*, [w:] *Wspomaganie rozwoju*, red. B. Kaja, Bydgoszcz 1997.
13. Markiewicz H., *Literatura dla dzieci i młodzieży*, [w:] *Pozytywizm*, red. H. Markiewicz, Warszawa 2000.
14. Molicka M., *Bajki terapeutyczne dla dzieci*, Poznań 1999.

15. Molicka M., *Biblioterapia i bajkoterapia. Rola literatury w procesie zmiany rozumienia świata społecznego i siebie*, Poznań 2011.
16. Papuzińska J., *Inicjacje literackie. Problem pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Warszawa 1988.
17. Papuzińska J., *Literatura dla dzieci i młodzieży – pojęcie i problemy klasyfikacji*, [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania*, red. A. Przecławska, Warszawa 1978.
18. Szulc W., *Bajki nie-bajki i bajkoterapia*, „Życie Szkoły" 2006.
19. Waksmund R., *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej*, Wrocław 2000.
20. Zawadzka, A. Rawa-Kochanowska, *Magiczny świat baśni i bajek. Metafory i symbole w procesie wspomagania dziecka w rozwoju*, Warszawa 2015

Źródła internetowe

1. Książnica Płocka, archiwum [online], http://archiwum.ksiaznicaplocka.pl/2017/08/03/wanda-chotomska-wspomnienie.
2. Przygody Telemaka, Wikipedia, the free encyclopedia [online], https://pl.wikipedia.org/wiki/Przygody_Telemaka.

Therapeutic fairy tales at work with pre-school children

Abstract

This article was created on the basis of an interdisciplinary approach to the topic of children's literature, taking into account its character, rank and possible application in activities targeting the multifaceted development of a child. In the article, the author outlines the essence of fairy-tale therapy, indicating the possibilities of its use in the education of children at the preschool and early school stage. A comprehensive approach to the discussed issues includes the developmental tendencies of children's literature from the epoch perspective, as well as the genre characteristics. Later on, the specificity of fairy-tale therapy is presented, as well as the psychological mechanisms of the influence of fairy tales with therapeutic functions on the psyche, and the functioning of the child. This article is the first part of the text dealing with the problem of fairy-tale therapy, the next publication will present original therapeutic fairy tales and lesson plans.

Keywords: fairy tale therapy, therapeutic story, therapeutic fairy tales, children's literature, development fears, therapy, child